

УДК 321.01

В. Г. БУЛЬБА

СОЦІАЛЬНЕ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Визначено наукові підходи до антропологічного тлумачення природи соціального. Обґрунтовано розуміння природи соціального як основи соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, антропологічне тлумачення соціальної природи держави.

Obtained scientific approaches to understanding the nature of the social. Grounded understanding of the nature of the social welfare state as a basis.

Key words: The welfare state, the nature of the welfare state.

У будь-якій управляючій системі важко переоцінити значимість керованого об'єкта. Особливо, якщо в цій ролі виступає та або інша підсистема суспільства. У цьому зв'язку доречно нагадати думка академіка В. Афанасьєва про те, що “всі параметри суб'єкта управління визначаються, в остаточному підсумку, об'єктом, орієнтовані на те, щоб забезпечити ефективний вплив на об'єкт, досягнення їм певної мети” [1]. Л. Телятник як систему розглядає “соціальне, складно організоване, впорядковане ціле, яке включає в себе окремих індивідів і соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками взаємовідносинами” [16].

Об'єктом впливу керуючої системи соціальної держави виступає соціальна сфера суспільства. Достовірне знання про її природу, сутність, змісту є необхідною умовою правильного формулювання “дерева цілей”, довгострокових і поточних завдань розбудови соціальної держави, визначення відповідних принципів і методів її діяльності. У зв'язку із цим виникає питання про специфіку соціального, елементи утримання соціальної сфери суспільства й класифікації її закономірностей.

Актуальність даної тематики обумовлена тим, що “ступінь її дослідження можна кваліфікувати як недостатній щодо правової держави і постановки завдань її формування в Україні, що ж до соціальної держави — як початковий” [15]. Розгляд цих питань під кутом зору антропологічного тлумачення природи соціальних відносин є предметом даної розвідки.

У сучасній спеціальній літературі питанню про природу суспільних систем взагалі й соціальної сфери зокрема приділяється не дуже велика увага. Існує невелика кількість сучасних публікацій, пов'язаних з теоретичним аналізом специфіки соціального, хоча наукова дискусія про характер соціальної сфери як виду системних утворень суспільства ведеться вже давно. Її активізація припала на 1970-і рр. У рамках цієї дискусії серед інших проблем також обговорювалися питання про соціальну сферу як самостійну підсистему суспільства.

Ще в середині 1960-х рр. В. Садовский писав, що будь-яка система являє собою впорядковану множину елементів, “утворюючу деяку цілісну єдність” [13].

У контексті соціального В. Афанасьєв зауважує, що “як суспільство в цілому, так і утворюючі його підсистеми у своїй основі мають речові, процесуальні, духовні й людські компоненти”. При цьому “базовою ознакою системи, – відзначає В. Кузьмін, – є інтегральна цілісність або інтегральна єдність, а специфічним предметом вивчення – інтегральні властивості й закономірності” [7].

Наведене про системи повною мірою відноситься й до соціальної сфери суспільства, що як цілісна підсистема також складається із предметної області – речових компонентів, із процесуальних, інституціональних, людських, духовних і інших елементів, їхня взаємодія надає соціальній сфері цілісність і динамічну стабільність, породжує деякі нові інтегральні властивості й закономірності. Пізнання даних властивостей, закономірностей соціальної сфери суспільства, розкриття її внутрішньої будови є необхідною передумовою науково обґрунтованої управлінської активності соціальної держави. Розглянемо їх докладніше.

Починаючи аналіз, варто помітити, що ключ до розуміння специфіки соціальної сфери дає поняття “соціальне” (від лат. *socialis* – суспільний) як у широкому (соціальні відносини), так і у власному вузькому (соціальні процеси) змісті слова. Сучасний філософський енциклопедичний словник визначає “соціальне” як “все міжлюдське, тобто все те, що пов’язане зі спільним життям людей, з різними формами їх відносин, в першу чергу того, що відноситься до суспільства й спільноті” [20]. Знайомство з публікаціями показує, що більшість авторів виходять із уявлення про самостійний характер соціальної сфери як тотожній економічній, політичній і іншій підсистемам суспільства. Зокрема, А. Сіленко вбачає в соціумі певну цивілізаційну спільність [14].

Головне питання полягає в тому, що відрізняє соціальне у власному розумінні слова від економічного, політичного, духовного тощо.

Отже, попри тривале обговорення в літературі питання про специфіку соціального, не можна сказати, що вже склалася єдина думка по цій проблемі. Причина, очевидно, і у великій складності питання, і в тім, що вітчизняні автори витлумачували поняття соціальне в руслі марксистської методології. А в творах класиків марксизму соціальне застосовувалося як у широкому, так і у вузькому змісті слова. Наприклад, К. Маркс в одному випадку писав, що “політичні відносини між людьми є також, природно, і соціальними, суспільними відносинами, як і всі відносини, в яких люди перебувають один з одним” [6]; в іншому – що “спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальні, політичні й духовні процеси життя взагалі”. Таким чином, Маркс застосовує соціальне, з одного боку, у широкому змісті слова, а з іншого – у вузькому, власному змісті.

На відміну від вітчизняних закордонні автори не влаштовували великих дискусій з питання про специфіку соціального. Багато хто дотримувався точки зору М. Вебера про соціальне, відповідно до якого воно визначалося як “дія, що по передбачуваному діючою особою (діючими особами) змісту співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них” [3]. Це тлумачення соціального відкривало досить широкі можливості для різноманітних інтерпретацій його специфіки.

У радянській літературі певний пік теоретичних дискусій по даному питанню прийшовся на 1970-і рр. У той період визначилися й основні підходи до питання

про специфіку соціального. За кожним з них стояли різні групи авторів і навіть наукові школи. Сьогодні принципово нових позицій з даної проблеми не з'явилося. Сучасні автори здебільшого або дотримуються вже раніше розроблених підходів, або пропонують самим читачам вникати в їхню точку зору “за замовчуванням”. Український енциклопедичний словник “Філософія політики” наголошує на соціальному як певному суспільному просторі, в рамках якого забезпечується всебічний розвиток і самореалізація людини [19].

Серед нових висловлень із цього приводу звертає на себе увагу позиція Ю. Волкова. На його думку, соціальні відносини охоплюють явища й процеси, пов'язані з формуванням і функціонуванням таких систем, як різного виду людські спільноти й організації, а також особистість в її взаємозв'язку із соціумом. Цей взаємозв'язок знаходить своє вираження в процесах змін безпосередніх умов життя людей (для вдосконалювання чого розробляються й реалізуються різні соціальні програми), їхнього способу життя й основних його ціннісних орієнтацій і соціальних якостей людей.

Наведена позиція відрізняється від більшості публікацій з соціальної проблематики своєю теоретичністю, не обмежується розглядом одних лише емпіричних питань рівня життя, зайнятості, безробіття тощо. Повернення до теорії свідчить, що складні соціальні проблеми реального перехідного суспільства неможливо вирішити без попереднього наукового з'ясування специфіки соціального.

На сьогодні існує думка теоретичних підходів до наукового з'ясування специфіки соціального. Одним з перших у політико-соціологічній літературі виділили підхід В. Тугарінов і В. Рожин. Відповідно до нього, “сфера соціальних відносин включає класи, стани, нації, народності, професії, сім'ю й категорії, що відображають взаємини між цими людськими колективами” [17]. Надалі до даної позиції приєдналися А. Машков, В. Чистяков, Д. Чесноков та ін. Висловлена даними авторами продуктивна думка про соціальне як відносини між основними класами, групами й спільнотами надалі зажадала уточнення. Необхідно було відокремити власне соціальний аспект взаємин названих спільнот і елементів від інших суспільних відносин.

Цікаву точку зору щодо цього сформулювали В. Єльмєєв і Л. Кривушин. До цієї позиції надалі примкнули Е. Сулімов, М. Руткевич та ін. Названі автори витлумачували соціальне як особливий зріз усіх сфер суспільства, специфіка якого, на думку М. Руткевич, полягає в тому, що це “відносини рівності й нерівності по становищу в суспільстві” [12].

Неважко помітити, що прихильники названого підходу залишають місце для занадто широкого тлумачення специфіки соціального. Адже інтереси людей і суспільних класів можуть бути й економічними, і політичними, і етнопатрістичними тощо. Науковці розширюють тлумачення явища, зокрема аналізують дефініцію “соціальний капітал” [4]. Тому, здається, ближче інших до адекватного розкриття специфіки соціального підійшов А. Бєлих, який писав, що “соціальні відносини безпосередньо базуються на економіці і є відносинами між людьми і їхніми колективами як постійними носіями якісно різних видів праці й (залежно від цього), розрізняються за життєвим рівнем і становищем у суспільстві” [2].

Істотним кроком до конкретизації даної позиції є розробки М. Перфільова й Л. Орлової. За їхнім твердженням, соціальні відносини “пов’язані з умовами існування й розширеного відтворення сукупного індивіда як продуктивної чинності, об’єкта й суб’єкта праці і як особистості” [10]. У даній якості, на думку авторів, соціальні відносини є організуючим елементом суспільного лада. Нарешті, певним розвитком розглянутого наукового напрямку є розробки Г. Ковальова, на думку якого праця й результати трудової діяльності становлять предметну область (об’єкти) соціальних відносин.

Мова йде про працю як сфері самореалізації істинно людського зв’язку між людьми, у процесі якої здійснюється розвиток сутнісних чинностей людини. У світлі вищевикладеного, на думку автора, соціальне виражає “відносини між людьми, суспільними утвореннями із приводу формування й задоволення насущних потреб людини, що забезпечують відтворення його як біосоціальної істоти, продуктивної чинності, суб’єкта інших суспільних відносин” [6].

Здається, дане тлумачення специфіки соціального є перспективним напрямком аналізу і дозволяє більш точно виразити своєрідність соціальної сфери суспільства. Дійсно, соціальне, з одного боку, відображає різні зв’язки індивіда із суспільством за допомогою різноманітних трудових відносин, у процесі яких відбувається розкриття й розвиток ширій людських якостей індивідів. З іншого боку, соціальне характеризує зворотний зв’язок суспільства з людиною, що виражається у відносинах із приводу об’єктивних умов і факторів відтворення й розвитку сутнісних чинностей особистості. Цими умовами й факторами визначається рівень життя й добробуту людей у суспільстві.

Інший підхід, з точки зору психології, пропонують О. Донченко та Ю. Романенко, що визначають соціальне (або соціум) як активний суб’єкт свого життя, котрий має власні регулятиви, здатний приймати чужі “виклики” та адаптуватись до них [5]. Близьким до такого розуміння є позиція Л. Климанської, яка визначає соціальне як “процес, у ході якого люди навчаються думати й поводитися соціально припустимим чином” [11].

Моральні та правові аспекти соціального у вузькому, власному розумінні розглядають автори фундаментальної праці “Основи демократії”, які сутнісною характеристикою соціального визначають соціальний капітал, “що базується на узгоджених нормах поведінки як на рівні сім’ї, так і на рівні держави, є основою стабільності та прогресу суспільства. Процес утворення соціального капіталу здійснюється через механізм ідентифікації людини з тими чи іншими групами, об’єднаннями, через утворення різних асоціацій, через розвиток мережі інститутів і взаємодій громадянського суспільства” [9].

Узагальнюючи наведені точки зору, можна зробити висновок про те, що соціальне характеризує якісно організовану сукупність суспільних відносин, тотожних економічним, політичним, духовно-ідеологічним та іншим суспільним процесам, що виражає відтворення підтримки й розвитку сутнісних чинностей людини як суб’єкта й об’єкта праці, пізнання й інших форм життєдіяльності.

У даній якості соціальне відображає, насамперед, соціально-трудові відносини, у процесі яких розкриваються основні здібності й дарування індивідів. Разом з тим галузь соціального охоплює також різноманітні нетрудові відносини людей у вільний

час, на дозвіллі, у спілкуванні й пізнавальній діяльності, також пов'язані з відтворенням і реалізацією потенціалу особистості в будь-якій суспільстві. У високорозвиненому суспільстві соціальна сфера займає життєвий простір, що постійно збільшується. За таких умов з'являються ширші можливості для розвитку сутнісних сил людини у праці, пізнанні, спілкуванні, інших формах життєдіяльності людей.

Таким чином, у розглянутому тут випадку мова йде про антропологічне за своєю суттю тлумачення соціального, котре надає особливу якість всій соціальній сфері. Субстанціональним компонентом соціального в цьому випадку є сутнісні якості індивідів. Саме відносини із приводу розвитку таких якостей є соціальними відносинами.

Література:

1. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Наука, 1980. – С. 77.
2. *Белых А. К.* Политическая организация общества и социалистическое управление / А. К. Белых. – Л. : Зоря., 1967. – С. 134.
3. *Вебер М.* Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Знание, 1982. – С. 603.
4. *Діденко Н. Г.* Соціальний капітал як фактор забезпечення соціального порядку і стабільності в регіоні / Н. Г. Діденко // Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: практика реалізації : [монографія]. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2010. – С. 27–30.
5. *Донченко О.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : [монографія] / О. Донченко, Ю. Романеско. – К. : Либідь, 2001. – С. 6.
6. *Ковалев Г. Д.* Социальная сфера советского общества : автореф. ... дисс. / Г. Д. Ковалев. – Л., 1991. – С. 16.
7. *Кузьмин В. П.* Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. – М. : Знание, 1980. – С. 257.
8. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1977. – Т. 4. – С. 301.
9. Основи демократії : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [авт. кол. : М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.] ; за заг. ред. А. Колодій ; М-во освіти і науки України ; Ін-т вищої освіти АПН України ; Укр.-канад. проект “Демократична освіта” ; Ін-т вищої освіти. – К. : Ай Бі, 2002. – С. 583.
10. *Перфильев М. Н.* Социальные отношения (Методологические проблемы исследования) / М. Н. Перфильев, Л. В. Орлова. – Л. : Знание, 1974. – С. 98.
11. Політологія. Кн. перша : Політика і суспільство; Кн. друга : Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська [та ін.]. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Ельга ; Ніка-Центр, 2003. – С. 132.
12. *Руткевич М. Н.* Социальные отношения и социальная политика в условиях развитого социализма / М. Н. Руткевич // Научный коммунизм. – 1978. – С. 15.
13. *Садовский В. Н.* Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы / В. Н. Садовский // Социология в СССР. – М., 1965. – Т. 1. – С. 31.

14. *Сіленко А. О.* Соціальна держава: територія перемен. : [монографія] / А. О. Сіленко. – Одеса : ВЦ УДАС ім. О. С. Попова, 2000. – С. 280.
15. *Співак В. М.* Поняття та цінності соціальної, правової держави / В. М. Співак // Держава і право : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – Вип. 7. – С. 469.
16. *Телятник Л.* Логіко-методологічне тлумачення ознак загального поняття держави / Л. Телятник // Право України, 2002. – № 9. – С. 15.
17. *Тугаринов В. П.* Соотношение категорий исторического материализма / В. П. Тугаринов. – М. : Политиздат, 1974. – С. 59.
18. *Чистяков В. Л.* Социальная политика и развитие личности / В. Л. Чистяков. – М., 1972.
19. *Філософія політики* : [короткий енцикл. словн.] / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – С. 513.
20. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 430.

Надійшла до редколегії 10.11.2011 р.